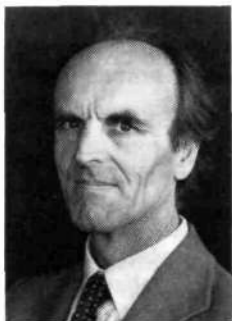

monetarne politike, bančništva, upravljanja in manipuliranja s tako imenovano družbeno lastnino, pravica do oblikovanja razvojnih konceptov v skladu s svojimi materialnimi možnostmi, v duhu tradicije in v duhu lastne kulturne identitete, so nedvomno temeljne postavke republiške državnosti in urejenega sožitja z drugimi jugoslovanskimi narodi, zato jih je treba v pripravah za novo slovensko ustavo temeljito preučiti in opredeliti.

Predvsem pa je treba nenehoma vztrajati, da dobimo vpogled v celovito gospodarjenje z našim družbenim proizvodom in z njegovo usodo na vseh nivojih družbene reprodukcije. Kulturni delavci ne smemo pristati na barantanje za drobtine, vendar moramo tudi svoj položaj in svojo vlogo ocenjevati v luči celovitega družbenega razvoja, skupaj in obenem z drugimi družbenimi dejavnostmi, tudi skupaj z gospodarstvom, z vidika spoznanih in opredeljenih družbenih ciljev.

Kakšne vrednote za jugoslovansko tehnološko družbo

*Brez iskanja odgovorov prihodnosti ni poti iz jugoslovanskega statusa quo
Načrtovanje prihodnosti brez koristi*

Dr. Marko
Kos

Vse več prebivalstva, začeni od politika pa vse do kmeta v hribih, se loteva osuplost, ko spoznavajo naše veliko zaostajanje za sosednimi državami: počutijo se kot človek na splavu v mirni vodi, mimo katerega drvijo motorni čolni in izginjajo v daljavi. Politiki so v zadregi zaradi grozeče enotnosti Evrope, o kateri so še pred nekaj leti omalovažujoče odmahovali z roko, češ samo blebetanje. Mikroelektroniki ugotavljajo, da nismo samo zaostali, marveč da smo celo izvrženi.

Naša nesposobnost je tako eklatantna, da je svetu že v posmeh – od Eureka do vedenja okrog italijanskih posojil.

Očitno nam manjka analitikov, ki bi bili sposobni iz drobcev pod površino dogajanja izluščiti prihodnje stanje, smer in hitrost spreminjanja. Hkrati si želimo orientacije, ki bi lahko služila za konsenz za skupno delovanje, za skupno ovladovanje problemskega paketa prihodnosti. Ta želja povzroča klic po vrednotah. Zato danes ne razpravljamo o delovanju, marveč o vrednotah, ki naj bi bile temelj takšnemu konsenzu.

O raznih vrednotah mnogo diskutiramo, toda ta razcvet orientacij po vrednotah poteka na osnovi nečesa, kar izraža glede na etične ozire že precej obrabljena beseda postmoderne. Poenostavljeno izraženo pomeni postmoderno: vsi govore o vrednotah, vendar vsak o svojih. Tako ne moremo tarnati nad izgubo vrednot. Samo pri tem poteka znotraj jugoslovanske družbe subjektivizacija, ta pa ustvarja paradoksalen položaj: vrednote imajo to funkcijo, da vzpostavijo konsenz za skupno delovanje. Jugoslovanska pokrajina vrednot pa je izraz brezupne raztrganosti paradoksa: prav v času, ko se tako tradicionalistična kot individualistična polovica evropske celine poenotuje na osnovi nekega temeljnega konsenza, pa kljub

temu sestavlja sliko pluralistične vrednotne orientacije, se jugoslovanski duhovi oklepajo vsak svoje orientacije, vendar tako okostenelo, tako nesposobno, da je izrazito tragično, ker prav na tej točki, ko bi lahko glede na okolje in medije zmogli takšne miselne napore, ostajajo nesposobni za skupno delovanje; ne morejo namreč uskladiti svojih vrednot, da bi bili zmožni priti do skupnih sklepov. Pri tem je jasno, da v današnji civilizacijski stopnji evropske kulture nihče ne zahteva poenotenja. Tudi evropskih držav nihče ne skuša *poenotiti*, ostajajo pa v *skupnosti* (Gemeinschaft).

Vsak tak poskus danes ni več moderen, ni več zgodovinsko resničen. Med vrednotami, ki prihajajo v diskusiji glede vrednot na površje, jih mnogo ni modernih, saj ne vodijo k skupnemu, marveč razbijajo skupnost in so – neproduktivne, ker ničemur ne koristijo v tem notranjedružbenem procesu pri iskanju konsenza za osnovo skupnemu delovanju.

Res je, da danes nihče ne verjame, da bo diskusija o vrednotah spreminjala svet. Klic po orientaciji je izraz kriznega stanja, izraz tesnobe. Vendar se mora ta debata prav zaradi etičnega gledišča posvetiti tistim dejavnikom, ki izrazito določajo našo sedanost in prihodnost. To so:

- vseh povezav osvobojen in avtonomno delujoč človek, gledano v smislu aktivista,
- vseh povezav sproščen boj interesov,
- programiranje s strani tehnoloških prisil in končno
- dinamika univerzalne plauzibilnosti zahodne civilizacije.

Kakšne povezave so škodljive

Vsaka vera v kakšno ideologijo, kakršnokoli že, pomeni nesvobodo človeka. Človek se mora z lastnim razumom odločati o svojih stališčih. Če človek uporablja marksizem kot pripomoček za analizo svojega položaja in smer razvoja, potem to ne sme biti vera. Odločati se mora na osnovi svojega prebujenega intelekta o svojih prihodnjih dejanjih, v tem primeru je lahko človek *svoboden, zmožen lastne analize, zato avtonomno delujoč*. Nikomur in ničemur ni pripravljen verjeti. Vendar mora imeti takšen človek visoko kulturo, visoko zalogo znanja in premočrten in močan značaj. To ni konformist, saj ga ne zanima mišljenje drugih, – odloča se sam iz sebe. Samo takšen je lahko aktivist. Združba takšnih ljudi ne more biti že po tej definiciji uniformirana, to je združba po svobodnem premisleku združenih ljudi.

V tem je njihova moč. Jasno je, da so si njihova mišljenja različna, saj morajo biti. V tem položaju je manjšina teh osebnosti precej drugačnega mišljenja, vendar jih družijo skupen cilj. V tem primeru je pravica manjšine izraz svobodno delujočega in avtonomnega človeka nekonformista in aktivista.

Izraz vizije v takšni združbi je odsev visoke intelektualne moči in širokega znanja. Takšna vizija ne more biti zaviralna in škodljiva. Takšna družba je zato bolj sposobna odgovora na zunanje izzive. Takšna je pluralistična družba.

Čim manjša je človeška oz. nacionalna skupnost, tem bolj mora biti pluralistična, da bi bila sposobna takojšnjega odgovora na zunanje izzive. Majhni narodi so že po svoji šibkosti bolj ogroženi kot veliki, ker se zde

marsikomu lahek plen. Pluralizem aktivnih in avtonomno delujočih osebnosti je njegova edina formula za vitalnost in upornost kot osnova preživetja.

Boj interesov

Nadzor nad takšno pluralistično družbo v smislu obvladovanja je nepotreben in škodljiv. Življenje v takšni družbi ni obvladljivo, ker je podobno stohastičnemu, naključnemu valovanju, kot ga narekujejo interesi ljudi. Emocije so samo izraz interesov, naj se še tako poskušamo pretvarjati. Iztrganje iz ideoloških vezi krmilijo v bistvu interesne motivacije. Ideološka nevezanost omogoča areno za *trd boj ekonomskih in civilizacijskih interesov*. Tudi moderno naravoznanstvo in uporaba sheme subjekt-objekt sta izraz interesov človeka, da bi lahko kot subjekt obvladoval naravo, nekateri bolj, nekateri manj zavestno in načrtno.

Različni interesi izzovejo konkurenco. Vendar že po Adamu Smithu trg ne more delovati zunaj etičnega okvira. Tudi današnji ekonomisti (Röpke, W.: Die Lehre von der Wirtschaft. Zürich, 1949, str. 46) trdijo, da svobodna konkurenca na more obstajati brez temelja določenih npravstvenih norm, t. j. vrednot. Ta temelj se je v Jugoslaviji podrl: Kljub raznim dogovornim ekonomijam – ali prav zaradi njih – smo se približali neomejenemu delitvenemu boju.

Tehnološka prisila

Brž ko odpadejo ideološke povezave, prevzame vodstvo logika racionalne tehnologije. Ta logika sega v vse vidike nacionalne biti: od šolstva in kulture do znanosti in gospodarstva. Vse je vpeto v njen tir: pozitivne vrednote tekmovanja pri delu, odnos do reda in kakovosti postanejo vodilne in odločilne za medsebojne odnose, za vrednotenje zaslug in za motivacijske vzvode. To se sklada z odnosom do okolja, do onesnaževanja mesta in do čistoče v podjetju kakor tudi na domovih. Poglejte si razna mesta v središču in odkrilo se vam bo, kako je z delovnimi vrednotami. Iz tega raste učinkovitost pri delu, produktivnost podjetja in industrije – in obratno. Če bo kdo odvrigel prazen cigareten zavojček po cesti ali celo po negovanem parku, se mu brez škode lahko odpoveste v delovnem procesu podjetja.

Družba, v kateri so ideološke vrednote oblikovale in organizirale gospodarstvo, ne more biti učinkovita, nasprotno, zaostaja za tehnološkim razvojem, je nizko produktivna in nekonkurenčna, tako inovacijsko kot kvalitetno. Takšna je tudi njena znanost: nerentabilna in neinovacijska, nezmožna za tekmovanje v tehnološki tekmi. Takšna družba ni izpostavljena tehnološki prisili, ker si je postavila za potrebo druge vrednote in drugačnega človeka.

Napredek družbe mora potekati zavestno v strugi tehnološko možnega; a meje možnega nenehno razširja z znanostjo na čelu, šolstvo in izobraževanje pa sestavljata njeno bazo, iz katere se nenehoma napaja novo znanje. Plauzibilnost tehnološke racionalnosti je imanentna reševanju karšnegakoli nacionalnega vprašanja.

Dinamika tehnološke civilizacije

Izvijanje iz ideoloških spon kakršnekoli vrste in dinamika fascinacije pri civilizacijski tehnologiji sta univerzalna. Njuno zakonitost pri vplivanju na obseg in globino družbenega razvoja srečujemo pri študijskih primerih visoko učinkovitih družb oz. držav povsod po svetu. Čim bolj je ideologija rigidna, enosmerna, nestrpna, sektaška, pravovernna, dogmatična, sumnjičava, slepa, nehumana, represivna, rasistična, protiheretična, edinozveličavna (pri tem sem zajel malodane vse ideologije od desne do leve), tem bolj je družba zaostala, revna, lačna, razdvojena, enobarvna, pusta in stagnira.

Izvijanje iz ideoloških spon in dinamika civilizacijske tehnologije sta postala konstanta in ideal vesoljne svetovne vasi – v to se zavestno in globoko spoznavno vključuje tudi realsocialistični tabor. So tudi izjeme, v katerih se to spoznanje mukoma prebija v inteligenci na površje. Med temi je tudi Jugoslavija, ki je še daleč od operacionalizacije te zavesti, se pravi, da ta zavest še ne vpliva na vsakdanje delo in organiziranost tehnološkega in znanstvenega sektorja. Eno pa je gotovo: v ljudskih množicah, v poslednjem človeku se je vsidrala želja, da se vkrcajo na vlak zahodnega življenjskega stila, ki jim obeta olajšanje in samouresničevanje.

Problematizacija prihodnosti

Izvijanje iz ideologij in zavest o dinamiki civilizacijske tehnologije v širokih narodnih množicah sta odvisni od stopnje kulture, od razgledanosti po svetu prek domače in tuje televizije, od bralnih navad, od globine pogovorov med ljudmi (ne o nogometu, temveč tudi o prebranem in nerazumljivem), se pravi od povprečne izobraženosti in kulturne stopnje. To lahko močno identificiramo z zasidranostjo v tradiciji. Slovenske kmečke množice so se skoraj v celoti odtrgale od tradicije v življenju, bivanju, higieni in stilu dela – njihove hiše in hlevi so skoraj v celoti mehanizirani. Tega pa ni mogoče trditi za druge, zlasti južne republike, kjer je ta tradicija še živa in zasidrana v prejšnjem stoletju. Zato je tu lažje razumeti religiozno nestrpnost, nestrpnost proti drugačnosti, proti outsiderjem, to so družbe predsodkov, privrženosti klanom in plemenom, monolitnosti in uniformiranosti. Te družbe že po svoji strukturi ne trpe individualizma in pluralizma, ne trpe manjšine, marveč jo skušajo izločiti, asimilirati ali uničiti. Nazornih primerov iz zgodovine in sedanosti ne manjka. To je tudi ugodno leglo za fundamentalizem.

Zato je nemogoče, da bi bil pluralizem enako razvit v vseh jugoslovanskih krajih. Zavest o usodnosti dinamike v civilizacijski tehnologiji je zato različna. Različen bo tudi civilizacijski razvoj na osnovi kulture, ki je različna ter je ni mogoče izenačiti niti s silo niti s kopico denarja. Za to je potreben čas.

Orientacijo iskajoče vprašanje o prihodnosti bo zato prežeto s trdimi dejavniki in vplivi ter bo že vnaprej odločeno, kolikor ne bodo nastopile drastične inovacije.

Če opustimo sedaj geografsko stratifikacijo jugoslovanskega ljudstva in se osredotočimo na en sam narod, katerikoli že, bomo tudi odkrili različne

sloje, pri katerih je gostota tradicionalizma in pluralizma različna. Eni sloji, to so v glavnem inteligenca, – podjetniškega ima sedaj še malo – so močno dialoški, drugi sloji so močno monolitistični, privrženi svojim mitom in simbolom.

Če imamo to pred očmi, si lahko predočimo sliko prihodnosti. Kakšna se nam kaže?

V tej prihodnosti bo – v vseh smereh, t.j. v stratifikaciji vsakega naroda kakor tudi globalno med posameznimi narodi – neka manjšina z visoko tehnološkimi sredstvi stalno izpopolnjevala svojo civilizacijo udobnosti. Hkrati bo ta manjšina puščala nerešene mnoge svoje vitalne probleme, kot so okolje, nasilje itd. Predvsem pa bodo ostali nerešeni problemi drugih slojev oz. narodov. Prihodnost se spreminja v razdelitveni boj, v katerem si prizadeva vse več spodnjih in novih slojev in podслоjev narodov za civilizacijske dobrine. Na dolgo progo pa bodo zmagovalci v tem razdelitvenem boju visokotehnološke elite, kajti njihov delež je legitim, saj je sad njihovega znanja.

Ti jugoslovanski narodi se bodo zaradi svoje mnogo više dodane vrednosti mnogo hitreje razvijali, tako kot se razvija hitreje Južna Koreja od Severne Koreje, – če seveda ne bi bilo politične delitve dodane vrednosti.

Kje in kako se problematizira ta slika prihodnosti? Predvsem so ključna štiri naslednja izhodišča:

– Osmišljanje vrednot oziroma orientacij glede na ambivalentnost t.j. glede na dvovrednotnost.

Sedanost namreč doživljamo dvovrednotno, tako je dvovrednoten naš odnos do okolja, do narave, vendar je dvovrednotna tudi tehnološka pot, kot jo snujejo informatika, atomska energija in biotehnologija. Refleks te dvovrednotnosti je klic po orientaciji ali po vrednotah. Zato moramo ta klic po orientaciji razumeti kot klic po smiselnem krmiljenju prihodnosti onstran ambivalentnosti: »Dajmo, premislimo, katera prihodnost je smiselna, in nato krmilimo k njej«.

Pod tem razumem diskusijo o spreminjanju vrednot in postmoderno diskusijo o vrednotah, za katero je značilen pluralizem vrednot. To nas ne sme zmeti, glavno je, da te vrednote peljejo v razvoj, v hotenje ustvarjanja učinkovite družbe, ki je zmožna tekmovanja v svetovni družini in ki lahko sama skrbi za svoje življenjske potrebe; za zdravstvo, izobraževanje, kulturo in socialno pomoč bolnim, starim in onemoglim. V to prizadevanje se mora vključiti politika v pozitivnem smislu: opustiti mora boj za prerazdelitev dodane vrednosti, za pomoč svojim bankrotiranim republikam, marveč mora z naporom in vztrajnim delom oblikovati vrednote visokotehnološke dobe: delavljivost, natančnost, odgovornost do svojega dela, odnos do čistoče okolja, nestrpnost do nereda in umazanije v obratu, na tovarniškem dvorišču, pa tudi na ulici, na svojem dvorišču, stopnišču in v svojem stanovanju. Šele potem, ko bodo republike in pokrajine dosegle povprečno jugoslovansko dodano vrednost na zaposlenega, bodo imele moralno pravico zahtevati sredstva (in devize), ki jim manjkajo, od tistih, ki so jih ustvarili prav s takšnimi vrednotami. Edino to so lahko osnove skupnosti, s katerimi bi se vsi narodi strinjali ter ne bi zbujali hude krvi. Tako pa imamo na eni strani republike, ki jim ni nikoli dovolj takšnih »skupnih« sredstev, ki jih porabljajo brez ekonomske koristi, brez lastnega prizadevanja in brez zavesti, da so morali ta sredstva določeni delavci s svojim živim delom ustvariti, na drugi strani pa republike, ki so frustrirane, ker nikoli ne

vedo, kako izgublajo svojo novo ustvarjeno vrednost in za kaj jih porablajo.

Boj za takšne vrednote je prosvetiteljstvo; pomeni več kulture, strpnosti, ustvarjalnosti in civilizacije. To pomeni pluralizem različnih smeri, negovanje in spodbujanje tehniške inteligence teh republik in pokrajin k ustvarjalnosti in inovacijam. Dejanska odsotnost vsakršnih inovacij in patentov v teh nelikvidnih in neučinkovitih republikah kljub velikemu številu tehniške inteligence (nekajkrat več od Slovenije, ki pa prijavi 72% vseh jugoslovanskih patentov) kaže na to, da moč te tehniške inteligence ni aktivirana, da trpi pod uravnilovko in vrsto drugih šikan antiintelektualizma in antiprofesionalizma, pritiskov, omalovaževanja, vse do odkritih napadov in sodnih preganjanj in sporov.

Tradicionalne vrednote enotnosti in monolitnosti, enakosti in podrejenosti vodilnim forumom, »tistim, ki za nas mislijo in nas vodijo«, so protiproduktivne, pasivizirajoče, neaktivne in negativne vrednote, ki sodijo v ropotarnico zgodovine. Prihajajo vrednote ustvarjalnosti in podjetnosti posameznika, njegova iniciativnost in inovativnost. Spontanost idej in misli je osnova tehnološkega in družbenega napredka, – pred nekaj leti pa je bil to še politični zločin. Te vrednote zvane s kongresnih tribun sovjetske ali kitajske KP. To je danes že vsakdanjost. Na jugoslovanskem jugu pa to še ni!

– Beg pred nevarnostjo fundamentalizma

Fundamentalizem je eno najmočnejših svetovnih gibanj: to je radikalno zavračanje modernega, označeno z emocionalnim in neracionalnim, z nečim, kar je onstran razuma in logike, v iskanju preprostih in starih vzorcev, kar na robovih prehaja v nasilje.

Najbolj pogost je religiozni fundamentalizem, ki se izraža v krepitvi sekt in je dosegel svoj začasni vrh v Iranu. Posega v mitične elemente in uspešno gradi na fascinaciji neracionalne razlage sveta.

V Jugoslaviji smo priča, kako nastaja neke posebne vrste fundamentalizem med ljudstvom, ki ne vidi izhoda in ki mu predstavljajo simboli preteklosti in sklicevanje na pridobitve revolucije fascinacijo nedotakljivosti in vsemoči mita, nekaj neracionalnega, kar jim obljublja prinesiti odrešitev od pomanjkanja in brezizhodnosti kot mano z neba brez lastnega navora, trdega dela in žrtvovanja. Ponekod politika in ideologija izrabljata ta fundamentalizem za ohranjanje svoje oblasti, svojih položajev, ne uvidita pa, da je to kontraproduktivno in kontrazgodovinsko. Razvoj je imanenten vsakemu modernemu gibanju. Takšen fundamentalizem je zato protirevolucionaren, saj realno ne prinaša ljudstvu ničesar, temveč ga sili v vse slabše življenjske razmere – hkrati pa budi povsem iracionalno sovraštvo proti vsem, ki ga navidezno pri tem ovirajo.

– Povratak v pregledljivo področje

»Majhno je lepo« je postalo geslo vseh gibanj, političnih in organizacijskih, ki vidijo rešitev v majhni tovarni, obratu, kraju, organizaciji s pregledljivimi dimenzijami. To je povratak v človeške izmere nasproti splošnosti in brezmejnosti velikodržavnih sistemov in drugih velesistemov. To je odmik od množice k posamezniku, od skandiranja k ustvarjalni usmerjenosti vase, od kvantitete v kvaliteto.

– Visokotehnoška vizija kvalitativne rasti

Te vizije poznamo pod imenom komunikacijske družbe, v kateri nadomešča kvaliteta kvantiteto. Pogoj je pri tem inteligentna tehnologija inteli-

gentnega človeka, ki mora po sami naravi posneti okolju prijazne zakone kvalitativne rasti ter nadomestiti silo z mislijo, maso s kvaliteto in težnost z informacijo.

Spričo štirih izhodišč pri problematizaciji prihodnosti nam najprej zbuja pozornost, da gre predvsem za etično, kulturno in tehnološko problematizacijo, ki jo je inicirala zahodna tehnološka civilizacija. Sedaj se razširja po vsem svetu. Nekje se je prijela zlahka, drugje pa so veliki odpori. Zrcali se predvsem v nemiru vladajočih znanstvenotehnoloških in gospodarskih elit, ne pa v vitalni skrbi resnično podprivilegiranih. Tudi v Jugoslaviji. V teh štirih vidikih problematizacije prihodnosti komaj nastopajo centralni problemi (lakota, stanovanja, nasilje), za druge probleme (okolje) pa so postavljeni napačni signali.

V kakšnih okoliščinah bomo reševali vprašanje modifikacije prihodnosti? Glavni okviri bodo naslednji:

Nadaljeval se bo delitveni boj visokotehnoloških manjšinskih elit. Tu in tam nas bodo pretresale fundamentalistične kulturne revolucije. Diskusije o spreminjanju vrednot se bodo selile iz pokrajine v pokrajino. Elitarne ekološko orientirane manjšine bodo našle svoje vrzeli aktivnosti.

Predvsem pa bo divjal enostransko vodeni delitveni boj z visokotehnološkimi sredstvi. To bo ekonomska podstat strategije v tehnološkem razvoju. Nejasnost koncepta kvalitativne rasti, zlasti glede obveznosti, bo omogočala elitni manjšini, da bo izrinjala resnične probleme v notranjedružbene podošleje. Takšno prihodnost lahko kritiziramo, ker v sedanji začetni, pionirski, surovi fazi ni uspela najti rešitve za najbolj vitalne probleme, kot so: delitev, podrazvitost, okolje, nasilje, energija in človeška mera.

Tako bo ostalo glavno vprašanje prihodnosti isto, kot je bilo vprašanje preteklosti: kako naj ravna tehnološki človek oz. narod ob upoštevanju svojih mejá sočloveško in pravično z drugimi ljudmi oz. narodi ter z naravo?

Na to vprašanje ne najdem pravega ali vsaj zadovoljivega tehnološkega odgovora. Povezan je namreč s spreminjanjem togega in avtoritarnega političnega sistema, ki lahko obstaja samo na statusu quo, s funkcionalizacijo novega sistema, ki bo uvajal nov tehnološki in intelektualen napredek.

Zato ostaja jugoslovanskim manj razvitim in ekonomsko neučinkovitim republikam samo ena pot: lotiti se, da spremenijo tradicionalne vrednote v funkcionalne tehnološke vrednote. Hkrati morajo omogočiti oblikovanje svoje tehniške inteligence kot tehnološke elite. V ta namen mora politika pustiti podjetjem popolno avtonomijo ter se umakniti s komandnih položajev. Njena teža mora veljati spreminjanju vrednot.

Tehniška inteligenca mora postati svoboden ustvarjalen inovacijski sloj. Mora se osvoboditi političnih parvenijev, ki jo v strahu za svojo oblast zatirajo, ker se boje konkurence znanja. To je prag, prek katerega bomo morali stopiti. Vse to se dogaja bolj ali manj prikrito na mikronivoju. Zato bodo brez tega ostali še tako lepo zasnovani sistemski ukrepi brez realnega učinka. Politiki, ki tega ne dojemajo, niso kos novi tehnološki eri – in zato bodo ostali frustrirani in jih bodo povozili ničelni rezultati – porazni status quo, ki duši Jugoslavijo in jo vleče na dno Evrope.

To velja tudi za Slovenijo, kajti na njeni inovacijski fronti ni »ničesar novega« kljub govorjenju in zaklinjanju. Slovenska tehniška inteligenca ima še vedno nekajkrat nižje rezultate od avstrijske ali italijanske.

Diskusija o spreminjanju vrednot in o vrednostno pogojenem političnem sistemu je zato izziv vsem v Jugoslaviji brez izjeme.